
Lucija Zadro

**Krik hrvatskih disidenata i
disonanca Zapada
(Julienne Bušić, ur.)**

Zagreb: Školska knjiga, 2024,
592 str.

Knjiga *Krik hrvatskih disidenata i disonanca Zapada* koju je uredila književnica i prevoditeljica Julienne Bušić objavljena je 2024. u nakladništvu Školske knjige u Zagrebu. Riječ je o svojevrsnom zborniku koji je napisan paralelno na hrvatskom i engleskom jeziku te je stoga namijenjen široj domaćoj, ali i međunarodnoj javnosti. Sastoji se od pregovora, dvaju uvodnih tekstova urednice Julienne Bušić te povjesničara Zlatka Begonje i Luke Kneza, četiriju cjelina u kojima su objedinjeni različiti povijesni izvori i svjedočanstva te pogovora.

Autor *Predgovora* povjesničar Josip Mihaljević istaknuo je kako je navedeno djelo povezalo znanstveni, dokumentarni i esejistički pristup problematici te je iznio kratak osvrt na sadržaj knjige. Zaključio je kako su u komunističkoj Jugoslaviji postojala dva temeljna razloga za nezadovoljstvo, a to su osjećaj nacionalne neravnopravnosti i ograničena politička sloboda te da se bez obzira na pojedine razlike jugoslavenski komunistički

režim ne može smatrati blažim i liberalnijim od ostalih totalitarnih sustava. Ocijenio je da knjiga doprinosi proučavanju odnosa hrvatskih disidenata i zapadnih država te pomaže razumjeti zašto hrvatska borba za nacionalnu neovisnost nije naišla na veći interes Zapada.

Julienne Bušić u uvodnom se tekstu *Govoriti gluhima: hrvatski disidenti i disonanca Zapada* osvrnula na neke važne čimbenike u odnosima Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i Jugoslavije, koji ujedno pojašnjavaju američki stav prema hrvatskim emigrantima. Autorica smatra kako se bit toga pitanja nalazi u geopolitičkim interesima SAD-a koji je od 1948. i Staljinovog raskida s Josipom Brozom Titom Jugoslaviju promatrao kao korisno sredstvo u hladnoratovskom suprotstavljanju Sovjetskom Savezu.

S obzirom na to da silazak Tita s vlasti ili raspad jugoslavenske države nisu bili u američkom interesu, hrvatski disidenti koji su iznosili upravo te zahtjeve nisu dobivali prostor u zapadnoj javnosti. S druge strane, autorica je istaknula primjere jugoslavenskih disidenata Milovana Đilasa i Mihajla Mihajlova koji su bili često prisutni u zapadnim medijima jer kritizirajući komunizam i

sovjetski model upravljanja, nisu dovodili u pitanje opstanak Jugoslavije. Također, Bušić je objasnila američku politiku prema Jugoslaviji na primjeru stavova američkog veleposlanika u Sovjetskom Savezu i Jugoslaviji Georgea Kennana te državnog tajnika i utjecajnog američkog dužnosnika Henryja Kissingera, koja se svodila na načelnu borbu za ljudska prava, osim kada to nije bilo u skladu s američkim geopolitičkim interesima.

Osvrnula se i na djelovanje američkih obavještajnih službi koje su provodile različite operacije u komunističkim zemljama s ciljem slabljenja državnih vlasti, dok takvu vrstu akcija nikada nisu poduzimale u Jugoslaviji. S druge strane, američke službe nerijetko su se bavile hrvatskim emigrantima negativno interpretirajući njihovo djelovanje. Također, autorica je analizirala svojevrsnu medijsku blokadu na Zapadu s kojom su bili suočeni hrvatski disidenti te je navela primjer velike pozornosti koju je privukao sovjetski disident Aleksandar Solženjicin svojim djelom *Arhipelag Gulag*, dok je izvješće o komunističkim zatvorima u Hrvatskoj vodećeg hrvatskog emigranta Bruna Bušića prošlo nezapaženo, kao i njegovo ubojstvo u Parizu. Suočeni s takvom situacijom, pojedini su se hrvatski borci za neovisnost

odlučivali na radikalne poteze, kao što je bila otmica američkog zrakoplova 1976., kako bi privukli pažnju zapadne javnosti.

U izvornom znanstvenom članku *Sjene i tajne: Jugoslavenske tajne službe i kontrola zapadnog tiska* dvojica povjesničara Zlatko Begonja i Luka Knez istražili su kako su zapadni politički interesi oblikovali medijski prikaz hrvatskih disidenata te su opisali metode rada jugoslavenske Službe državne sigurnosti (SDS) protiv zapadnjačkih novinara koji su razgovarali s hrvatskim disidentima. Autori su na početku istaknuli da se jugoslavenski komunistički režim, kao i svi totalitarni režimi, temeljio na nametanju straha i opće sumnje te da su prema zapadnim novinarima primjenjivane najstrože metode praćenja i kontrole rada. Članak je napisan na osnovu građe SDS-a u Hrvatskoj te deklasificiranih američkih dokumenata. Analizirajući spregu politike i medija, autori su izdvojili brzojav već spomenutog Georgea Kennana State Departmentu 1962. u kojem je predložio kako se uz pomoć medijskih napisa treba promovirati mišljenje da je u američkom interesu održanje Jugoslavije kao komunističke države izvan sovjetskog bloka. Autori su također spomenuli suradnju jugoslavenskih i zapadnih obavještajnih službi

protiv hrvatskih emigranata, kao i činjenicu da Zapad nije podupro zahtjeve Hrvatskog proljeća, dok u ostalim komunističkim državama nije propuštao poticati unutarnje razdore koji bi slabili režim.

Govoreći o metodama rada SDS-a, autori su istaknuli kako su jugoslavenske službe sve strane novinare i profesore koji su boravili u Jugoslaviji smatrali prikrivenim obavještajnim agentima te su nad njima provodili strogi nadzor. Opisani su primjeri kontakata Franje Tuđmana s njemačkim i francuskim novinarima 1980. koje su operativci sigurnosne službe budno pratili i zaplijenili snimljene intervju, koji su kasnije na sudu korišteni kao krunski dokaz protiv Tuđmana. Između stavova zapadnih medija izdvojio se primjer Švedske koja je kao neutralna država u hladnoratovskoj podjeli svijeta otvorenije kritizirala represiju Titova režima te su švedski mediji stoga bili pod posebnom prismotrom jugoslavenskih službi. Begonja i Knez su zaključili kako su zapadne sile pod svaku cijenu nastojale sačuvati Titov režim i stabilnost Jugoslavije te su je isticale kao pozitivni primjer komunizma označavajući jugoslavenski državni sustav kao „socijalizam s ljudskim licem“ nasuprot represivnom sovjetskom režimu.

Nakon dvaju uvodnih tekstova prva veća cjelina u knjizi nosi naslov *Sve na kocki: hrvatski disidenti razgovaraju s međunarodnim novinarima* te sadrži šest intervjua koje su hrvatski intelektualci i politički zatvorenici Vlado Gotovac, Franjo Tuđman, Ivan Zvonimir Čičak, Petar Šegedin i Marko Veselica dali stranim novinarima. Nakon izlaska iz zatvora svi su bili bez posla i bilo im je zabranjeno javno nastupanje, što su intervjui prekršili te se suočili s novim kaznama. Književnika Vladu Gotovca 1978. intervjuirala je *Švedska televizija* o njegovim pogledima na hrvatsko pitanje, odnosu Zapada prema Hrvatskoj, zahtjevima iz 1971. te o iskustvima iz zatvora u Staroj Gradiški, gdje je odslužio četverogodišnju kaznu.

Slijede dva intervjua koja se u knjizi objavljuju po prvi puta: intervjui Vlade Gotovca i Franje Tuđmana s francuskim novinarom Michelom Barthelemyjem za *France Internationale*. Razgovori su održani u svibnju 1980., neposredno nakon Titove smrti, a snimljene je materijale zaplijenila SDS. Gotovac je govorio o svojim oporbenim stavovima; obrazložio je kako su razlike između sovjetskog i jugoslavenskog režima marginalne; kazao je kako Titova smrt neće ništa bitno

promijeniti jer je problem jednopartijski sustav i zalagao se za oživljavanje parlamentarnog života te je objasnio temeljne sukobe iz doba Hrvatskog proljeća. Isti je novinar razgovarao s hrvatskim povjesničarom i disidentom, kasnije prvim hrvatskim predsjednikom, Franjom Tuđmanom koji je govorio sa stajališta znanstvenika-istraživača o prijemnim pitanjima iz hrvatske povijesti, poput uzroka pojave ustaškoga pokreta, objašnjavao je povijesne korijene hrvatske težnje za ravnopravnošću, kao i stavove o Titu i jugoslavenskom sustavu. Posebno je apostrofirao licemjerje politike Titova režima koji se zalagao za slobodu svake nacije, primjerice podupirao je palestinske zahtjeve, a u isto se vrijeme suočavao s neriješenim nacionalnim pitanjem u Jugoslaviji.

Sljedeći je intervju *Švedske televizije* s jednim od vođa studentskog pokreta iz 1971. Ivanom Zvonimirom Čičkom, koji je objavljen 1977. u zapadnonjemačkom listu *Der Spiegel*. Čičak je prosvjedovao zbog neosjetljivosti Zapada na situaciju u Jugoslaviji i ignoriranja demokratskih zahtjeva Hrvatskog proljeća te je opisivao svoja iskustva iz zatvora u kojem je proveo tri godine, od čega devet mjeseci u

samici. Upozorio je da se u Jugoslaviji odlazi u zatvor zbog ispričanog vica ili pjesme te je progovorio o sudbinama ostalih „proljećara“ koji su dovedeni na rub egzistencije i potisnuti na društvene margine. Među sugovornicima *Švedske televizije* 1978. bio je i književnik Petar Šegedin koji je u intervju istaknuo kako je u Hrvatskoj nakon 1971. vladalo izvanredno stanje. Iznio je svoje poglede na jugoslavensku državnu zajednicu i srpski element te je također upozorio na nekorektan odnos Zapada prema hrvatskim zahtjevima.

Posljednji je i najopsežniji intervju ekonomista Marka Veselice 1980. listu *Der Spiegel*, zbog kojeg je Veselica kažnjen s jedanaest godina zatvora i četiri godine zabrane javnih istupa. Tom je prilikom opsežno razložio ciljeve demokratskog pokreta poznatog kao Hrvatsko proljeće iza kojeg je, kako je smatrao, stajala većina hrvatskog naroda te je također vrlo opsežno govorio o nehumanom tretmanu kojem su bili podvrgnuti politički zatvorenici u jugoslavenskim zatvorima, točnije u Staroj Gradiški, gdje je i sam boravio. Opisao je brojne načine maltretiranja političkih zatvorenika koji su poimani kao najgora vrsta kriminalaca, kao i težak život pojedinih hrvatskih „proljećara“ i disidenata tijekom i nakon zatvora. Smatrao je kako

unatoč ustavnim amandmanima Jugoslavija nije čak ni istinska federacija, a kamoli da se razvija u konfederaciju te je iznio stručno mišljenje o ekonomskoj problematici, koja je u Jugoslaviji bila povezana s nacionalnim pitanjem. Također je izrazio začuđenost što zapadna javnost ne pokazuje razumijevanje za hrvatsko pitanje u Jugoslaviji te je intervju zaključio optimističnim pogledom na hrvatsku budućnost.

Druga je cjelina u knjizi naslovljena *Cijena otpora: borba hrvatskih disidenata za demokraciju na komunističkom sudu* te sadrži tri teksta. Prvi je prijelaz završne riječi jednog od vođa studentskog pokreta iz 1971. Dražena Budiše na suđenju u Zagrebu u ljeto 1972., koji se u knjizi objavljuje po prvi puta. Budiša je na početku odbacio sve optužbe i negirao postojanje inkriminirane „kontrarevolucionarne grupe“ te je iznio vlastitu analizu uzroka svih događaja na sveučilištu počevši od vremena Brijunskog plenuma 1966. Kao dva najvažnija događaja istaknuo je Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika iz 1967. te Desetu sjednicu Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH) iz siječnja 1970. Naveo je da je studentski pokret nastao spontano nakon izbora Ivana Zvonimira Čička za studenta

prorektora u prosincu 1970. te je naglasio da su studenti koji su podupirali pokret uglavnom potjecali iz najsiromašnijih krajeva Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Ustvrdio je da su u štrajku sudjelovali studenti svih fakulteta u Zagrebu, kao i da je pokret imao potporu 90% studenata te da je bio miroljubiv i bez ikakvih nasilnih izgređa. Nastavio je obrazlagati temeljne ciljeve studentskog pokreta planirajući iznijeti svoju političku platformu te se osvrnuti na sve točke optužnice, ali ga je u govoru više puta prekidao predsjednik sudskog vijeća i opominjao da se drži predmeta optužbe pa je Budiša na koncu odustao od daljnjeg iznošenja završne riječi. Nedoizvoljavanje Budiši da govori o političkim temama, kao i sankcioniranje opisanih intervjua, pokazuju da se progon „proljećara“ može objasniti činjenicom da nikome izvan partijskih struktura nije bilo dozvoljeno baviti se politikom i uopće javno promišljati o društvenim problemima.

Idući je tekst u ovoj cjelini odgovor Franje Tuđmana na sudsku optužbu pred Okružnim sudom u Zagrebu 17. veljače 1981. Tuđman se osvrtao na inkriminacije zbog triju intervjua koja je dao švedskom novinaru 1977. te njemačkom i francuskom novinaru 1980. te je obrazlagao pitanja kojima se bavio u svom znanstvenom

radu. Sa stajališta povijesne struke, navodeći precizne podatke i činjenice, Tuđman je govorio o hrvatskoj emigraciji, odnosu Hrvata i Srba kao ključnom problemu nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, broju žrtava Drugog svjetskog rata i pitanju Jasenovca te diskriminaciji hrvatskog naroda u Jugoslaviji apostrofirajući hegemonističku politiku režima. Zatim slijedi prijelaz završne riječi Franje Tuđmana na suđenju 19. veljače 1981. u kojoj je odbacio optužbe za neprijateljsku propagandu i kontrarevolucionarnu djelatnost. Još je jednom branio svoje znanstvene stavove i korištenu statističku metodu te je predložio da se zatraže službeni podaci Republičkog i saveznog zavoda za statistiku koji bi potvrdili njegove procjene o broju stradalih, ali je sud to odbio. Tuđman je naglasio kako povjesničara u radu ne smije sputavati ideologija te kako bi njegova osuda bila dokaz postojanja takvih društvenih odnosa koje je u radu kritizirao.

Treću cjelinu naslovljenu *Ušutkani glasovi: zapisi o jugoslavenskom nasilju* čine dva kraća teksta. Prvi je izvješće Bruna Bušića o zatvorima u Hrvatskoj, koje je prvotno objavljeno 1975. u listu *Croatian Information Service* i u kojem je Bušić opisao nehumane uvjete u zagrebačkom istražnom zatvoru te u Staroj Gradiški, gdje je bio

zatvoren. Međutim, svi navedeni šokantni podaci nisu naišli na senzibilitet Zapada koji je uglavnom ignorirao dokaze o zločinima Titova režima. Eventualnu iznimku čine pojedine organizacije poput Međunarodne lige za ljudska prava iz New Yorka, koja je 19. prosinca 1972. objavila Izvješće o represiji u Jugoslaviji, koje se nadalje prenosi u knjizi. Istaknuli su kako se Jugoslavija nakon gušenja miroljubivih studentskih prosvjeda vratila na sustav stroge komunističke vlasti i stare metode tajne policije vršeći masovna uhićenja, ispitivanja i otpuštanja s radnih mjesta.

Posljednju cjelinu u knjizi pod naslovom *Razbijanje zapadnog embarga na istinu o Titovoj Jugoslaviji* čine dva povijesna izvora. Prvi je zapisnik razgovora Henryja Kissingera i jugoslavenskog veleposlanika u SAD-u Bogdana Crnobrnje 10. rujna 1971. Povod za razgovor bio je skori posjet Tita američkom predsjedniku Nixonu, a kao glavna tema nametnulo se djelovanje hrvatskih emigranata u SAD-u. Crnobrnja je tražio od Kissingera da iznova razmotri američku politiku prema emigrantskim aktivnostima, a Kissinger je obećao da će dati sve od sebe da spriječi eventualne prosvjede pri Titovu posjetu, kao i da će izdati javno priopćenje da se obeshrabre pokušaji

negodovanja. Također je naglasio kako Nixon ima visoko mišljenje o Titu. Cijeli je razgovor potvrda ranijih zaključaka o američkoj politici prema Jugoslaviji, u kojoj se zbog geopolitičkih ciljeva prelazilo preko ideoloških razlika i slučajeva kršenja ljudskih prava.

Drugi je izvor Deklaracija Vrhovnog zapovjedništva hrvatskih nacionalnih oslobodilačkih snaga iz 1976. autora Bruna Bušića. Kako bi prisilili pet velikih američkih listova da objave Deklaraciju, skupina hrvatskih domoljuba otela je američki putnički zrakoplov, a leci s tekstom Deklaracije bačeni su iznad nekoliko sjevernoameričkih i europskih gradova. Treba napomenuti da navedeno „Vrhovno zapovjedništvo“ u stvarnosti nije postojalo, nego je cilj bio pokazati hrvatsku odlučnost u borbi za nacionalna prava. U Deklaraciji je objavljeno kako Hrvati iznova započinju borbu za slobodu i nacionalno samoodređenje te su navedeni razlozi za obnovu te borbe, načini provedbe i ciljevi.

Na kraju se knjige nalazi *Pogovor* povjesničara Stipe Kljajića u kojem je iznesen kratak prikaz sadržaja knjige. Autor smatra kako izvori u knjizi otkrivaju da je komunizam u Jugoslaviji bio čak i represivniji nego u srodnim režimima zbog

neriješenog nacionalnog pitanja te da pokazuju da su hrvatski disidenti bili intelektualci čiji je idealizam suočen sa surovošću represivnog aparata pretvoren u uvjerenje o nemogućnosti reforme jugoslavenskog komunističkog sustava. Na kraju treba napomenuti da se u knjizi nalazi nekoliko faksimila izvornih dokumenata koji dodatno potkrepljuju najvažnije zaključke. Knjiga *Krik hrvatskih disidenata i disonanca Zapada* vrijedan je doprinos hrvatskoj historiografiji i iskorak u istraživanju problematike odnosa zapadnih sila i Jugoslavije, s naglaskom na hrvatsko pitanje i nacionalne zahtjeve te predstavlja kvalitetan poticaj za buduća proučavanja ove teme.

